

MOBILNA BIBLIOTEKA

MOBILNA BIBLIOTEKA

**pod redakcją
Mai Wojciechowskiej**

Warszawa 2021

Monika Simonjetz

KULTURA, NAUKA, EDUKACJA. UNIWERSALNOŚĆ BIBLIOTEK PUBLICZNYCH. NOWE FORMY I TECHNIKI PRACY Z UŻYTKOWNIKIEM

Bezpłatna oferta skierowana do wszystkich grup odbiorców to istota działalności bibliotek. Kluczową wartością tych instytucji jest otwartość, która stanowi o ich uniwersalności. W artykule omówiono to zagadnienie w odniesieniu do bibliotek publicznych województwa lubuskiego. Przytaczając przykłady działań realizowanych w kilkunastu placówkach, zwrócono uwagę na integrację międzypokoleniową, zapobieganie wykluczeniu społecznemu, otwartość na nowe formy pracy oraz współpracę z lokalnym środowiskiem. Nawiązano także do projektów, które powstały w odpowiedzi na ograniczenia związane z pandemią koronawirusa SARS-CoV-2.

Biblioteki publiczne wraz ze swoimi filiami stanowią prężnie działającą sieć instytucji kultury z nieodpłatnym dostępem do zróżnicowanej oferty dla mieszkańców miast i wsi:

„Do podstawowych funkcji bibliotek, w tym bibliotek publicznych, należy zaliczyć: edukacyjną (udostępnianie zbiorów, udzielanie informacji), rekreacyjno-relaksacyjną (udostępnianie zbiorów o charakterze rozrywkowym, organizacja przestrzeni biblioteki pod realizację zadań związanych z rozrywką oraz umożliwieniem lektury tekstów w sposób komfortowy), kulturalną (organizacja spotkań z reprezentantami świata kultury, organizacja wystaw), ochronną (wobec zbiorów i dziedzictwa narodowego; mowa tu też o opracowaniach bibliografii w różnym zakresie tematycznym i zasięgu chronologicznym – narodowych, regionalnych, przedmiotowych itp.), informacyjną (polegającą na zapewnieniu członkom społeczeństwa nieograniczonego dostępu do informacji, bezpośrednio lub w postaci opracowanych zestawień bibliograficznych; również opracowanie informacji biznesowej). Ponadto biblioteki pełnią ważną funkcję społeczną (integrująco-wspierającą; „trzeciego miejsca”; przeciwdziałającą wykluczeniu społecznemu, np. bezrobotnych, seniorów itp.), opiekuńczo-wychowawczą, instrukcyjno-metodyczną (szkoleniową), promocyjną (dotyczy promocji zbiorów, biblioteki, czytelnictwa, działalności kulturalnej, twórców i społeczności lokalnych), a niekiedy także naukowo-badawczą (w tym publikacyjną)” [1, s. 18–19].

W 2019 r., w ramach ogólnokrajowej sieci bibliotecznej, funkcjonowało 7881 bibliotek publicznych. Na jedną bibliotekę publiczną przypadało średnio 4870 miesz-

kańców i przeciętnie 759 czytelników (osób, które przynajmniej raz w ciągu roku wypożyczyły książkę lub inny dokument, np. elektroniczny ze zdalną formą dostępu, po wcześniejszym zarejestrowaniu i uzyskaniu kodu dostępu). Ogółem w bibliotekach publicznych w 2019 r. odnotowano prawie 6 mln czytelników. Bibliotekarze zorganizowali 275 tys. różnego rodzaju spotkań i imprez, w których wzięło udział 7 mln uczestników. Spośród 7881 bibliotek publicznych 65,1% prowadziło działalność w małych aglomeracjach [2]. Jak czytamy w jednym z dokumentów: „Zdarza się, że budynek biblioteki jest jedynym na mapie miejscowości, w którym każdy jest mile widzianym gościem i każdy może tam przyjść czując się przy tym swobodnie, biblioteka to miejsce publiczne i bezpłatne, szeroko dostępne i otwarte dla wszystkich. To wszystko stanowi o pewnej uniwersalności biblioteki – może do niej wejść każdy i każdy znajdzie w niej coś dla siebie” [14].

Otwartość na użytkownika, skoncentrowanie na jego potrzebach, inkluzja społeczna, ale też otwartość na nowe formy pracy, nowe narzędzia oraz współpracę z lokalnym środowiskiem to cechy charakterystyczne współczesnych bibliotek publicznych. Placówki biblioteczne stale rozszerzają repertuar swoich usług, tworząc miejsca spotkań i integracji społecznej, strefy nieograniczonego dostępu do wydarzeń kulturalnych, relaksu, zabawy. Przygotowują ofertę kulturalną i edukacyjną przeznaczoną dla różnych grup odbiorców, dostępną dla wszystkich zainteresowanych, zachęcając do eksperymentowania, twórczego działania i włączania się w realizację bibliotecznych projektów. „Patrząc na sposób funkcjonowania nowoczesnej biblioteki można odnieść wrażenie, że integrowanie lokalnego środowiska jest jednym z jej oczywistych zadań. Nie ulega wątpliwości, że biblioteka jako instytucja osadzona w przestrzeni publicznej powinna być otwarta dla każdego, kto ma ochotę skorzystać z jej oferty” [13, s. 181]. Nie powinno się poważnie myśleć o kulturze, nauce czy edukacji w oderwaniu od bibliotek, ich zasobów i realizowanych działań. Nie sposób pominąć tych instytucji ani zlekceważyć ich dorobku. „To, co zawsze było istotą biblioteki nabiera nowego wymiaru w czasach kryzysu, kiedy – zgodnie z licznymi prognozami – sytuacja życiowa wielu osób się pogorszy. Biblioteka dokłada starań, by dotrzeć do tych, którzy do tej pory nie korzystali z jej usług. Stara się obniżyć »próg wejścia«, przekonać, że nie jest miejscem wyłącznie dla tych, którzy czytają wyrafinowane dzieła literackie. Odrzuca podział na kulturę »wyższą« i »niższą«, ale stara się, by użytkownicy w coraz większym stopniu korzystali z kultury, traktowanej także jako terapia w czasach kryzysu. Biblioteka dba też o potrzeby osób z niepełnosprawnościami oraz grup mniejszościowych i imigrantów. Tam, gdzie to konieczne, pomaga w korzystaniu ze swojej oferty osobom starszym. Umożliwia im też aktywny udział w życiu społeczności oraz dzielenie się swoim doświadczeniem i mądrością” [9, s. 7].

Otwartość w bibliotekach jest wartością kluczową i pojmowaną bardzo szeroko [zob. np. 17]. Aby lepiej zobrazować jej formy i przejawy przedstawiono wybrane projekty i aktywności, które zostały ujęte w pięciu kategoriach:

1. Otwarcie na użytkownika. Międzypokoleniowa integracja i inkluzja społeczna.
2. Otwarcie na nowoczesne technologie i nowe kompetencje. Kodowanie w bibliotece.
3. Otwarcie na pracę z użytkownikiem w przestrzeni rzeczywistej i wirtualnej.
4. Tu pracuję. Tu zmieniam. Otwarcie na otoczenie.

W pierwszej kolejności zostaną omówione projekty związane z inkluzją społeczną oraz integracją międzypokoleniową. Świetnym przykładem jest Miejska Biblioteka Publiczna w Witnicy, w której stworzono teatr. Konstrukcja zaprojektowana i ozdobiona malowidłami przez lokalną plastyczkę, zbudowana została przez emerytowanego pracownika fabryki mebli. Emerytowana krawcowa, prywatnie mama dyrektora biblioteki, szyła kostiumy pierwszych lalek. Tło sceniczne wykonali podopieczni Środowiskowego Domu Samopomocy pod kierunkiem terapeutów. Wszyscy zaangażowani w realizację przedsięwzięcia stworzyli nieformalną koalicję na rzecz teatru.

Dom Samopomocy zajmuje się osobami z upośledzeniem intelektualnym w stopniu umiarkowanym lub lekkim sprzężonym z chorobą psychiczną. Praca dla biblioteki ma dla podopiecznych duże znaczenie. Przede wszystkim promuje ich twórczość oraz daje informację zwrotną, że wysiłek został zauważony. Niepełnosprawni stają się rozpoznawalni w środowisku, mogą o sobie przeczytać w lokalnych mediach. Aktywność kulturalna jest też formą integracji społecznej. Wychodzą na zewnątrz, a robiąc coś dla innych, wzmacniają poczucie odpowiedzialności za własne działania i stymulują swój rozwój, kształtując zarazem poczucie estetyki. Z dumą mogą też podziwiać efekty swojej pracy, współtworzyć i korzystać z teatralnych warsztatów, adresowanych do różnych grup wiekowych i od kilku lat realizowanych z niezmiennym powodzeniem [18, s. 39].

Zajęcia wprowadzające koordynują bibliotekarze. Finalnie – lalki animowane są przez uczestników. Podzieleni na grupy, występują w poszczególnych aktach. Każdy otrzymuje tekst odgrywanej roli i kukiełkę. Każdy ma szansę poznać smak lalkarskiego aktorstwa. Kiedy jedna grupa ćwiczy grę aktorską, druga staje się publicznością i w czasie spektakli praktykuje teatralny *savoir vivre*. Biblioteczny teatr łączy zabawę z edukacją literacką i artystyczną. Na jego deskach wystawiane są bowiem teksty najwybitniejszych polskich autorów: Jana Brzechwy, Wandy Chotomskiej. Kultowe, wzorcowe pod względem językowym i stylistycznym, wiersze po raz kolejny okazują się ponadczasowe. Nie tracąc na swej aktualności, szybko zapadają w pamięć i pozostają w sercach młodszych i starszych aktorów. Chotomska i Brzechwa zyskują kolejnych fanów, a biblioteka – nowe pokolenie miłośników słowa.

Za wartościowy należy uznać również projekt „Czytam wyobraźnią”, zrealizowany przez Bibliotekę Publiczną Miasta i Gminy Wschowa, we współpracy z Poradnią Psychologiczno-Pedagogiczną. Przedsięwzięcie, obejmujące cykl czterech dwugodzinnych warsztatów, adresowane było do rodziców dzieci słabowidzących i niedowidzących oraz ich opiekunów, również pedagogów i artystów. Uczestnicy tworzyli książkę organoleptyczną do stymulacji zmysłu dotyku dla dzieci z problemami wzroku.

Rękoma widzi się inaczej niż oczami. Osobom niewidomym i niedowidzącym poznawanie i rozumienie świata ułatwiają książki, w których ważną rolę w przypadku ilustracji odgrywa nie kolor, ale faktura. Uczestnicy zajęć uczyli się, jak zaprojektować i wykonać taką książkę, by była funkcjonalna, a zarazem atrakcyjna dla dziecka. Efektem warsztatów były obrazki dotykowe, które mogą się złożyć na sensoryczne wydawnictwo dla najmłodszych czytelników. Wykonane prace znalazły się na dedykowanej ekspozycji w bibliotecznej galerii. „Zadaniem projektu była popularyzacja czytelnictwa wśród dzieci niewidomych i słabowidzących, rozwijanie i doskonalenie orientacji w małej przestrzeni, stymulowanie percepcji dotykowej u dzieci oraz pobudzanie ciekawości otaczającego świata. W warsztatach uczestniczyli rodzice wraz z dziećmi oraz pedagodzy i terapeuci, którzy na co dzień pracują z osobami z problemami wzroku” [10, s. 61].

Z kolei Gminna Biblioteka Publiczna w Zwierzynie w 2020 r. znalazła się w gronie 1182 instytucji kultury, które otrzymały dofinansowanie z programu dotacyjnego Narodowego Centrum Kultury w ramach Programu „Kultura w sieci”. Zwierzyniecka ksiąźnica podjęła się realizacji zadania pn. „Ocalić od zapomnienia – kultura w czasach zarazy”. W ramach projektu bibliotekarze postanowili stworzyć słuchowisko. Na podstawie zgromadzonych materiałów – nagrań i dokumentów – powstała opowieść zawierająca wspomnienia pierwszych osadników na terenie gminy. „Pamięć ludzka jest ulotna. Czas zaciera ślady, życie toczy się dalej, a my na chwilę chcemy się zatrzymać, obejrzeć wstecz i ocalić od zapomnienia ludzi, miejsca i wydarzenia, aby móc przekazać je młodym ludziom, dla których to miejsce od zawsze jest ich” [11].

W przedsięwzięcie zostali zaangażowani mieszkańcy w różnym wieku: od nastoletnich uczniów do najstarszych autochtonów, regionalistów, społeczników. Biblioteka w określonych dniach i godzinach zamieniała się w profesjonalne studio nagrań, w którym z zaangażowaniem pracowała międzypokoleniowa ekipa. Zdjęcia zamieszczane na profilu społecznościowym instytucji dokumentują poszczególne etapy działań: spotkania robocze w bibliotece, nagrania z lektorami, pracę realizatorów. Po uroczystej premierze i podsumowaniu projektu, słuchowisko będzie dostępne w sieci i na płytach CD. Na pewno przyczyni się też do promocji ksiąźnicy.

Projekt „Ocalić od zapomnienia...”, angażujący i integrujący lokalną społeczność, zachowuje nie tylko wspomnienia pierwszych osadników – zwraca także uwagę na bibliotekę. Podnosi prestiż instytucji kultury w środowisku, wzmacnia autorytet kadry, która niewątpliwie zyska lojalnych partnerów, pomocnych przy realizacji innych inicjatyw. Wprawdzie placówki biblioteczne Gminy Zwierzyn i pracujący w nich bibliotekarze od dawna cieszą się sympatią mieszkańców, ale tak ważna inicjatywa może zgromadzić wokół instytucji dodatkowych zwolenników, a przekonując nieprzekonanych – przyciągnąć nowych adresatów bibliotecznej oferty.

W Bibliotece Publicznej Miasta i Gminy w Sulęcinie w ramach agendy dla najmłodszych funkcjonuje Kącik Malucha. Na ścianach wydzielonego pomieszczenia, wyłożonego miękką, zieloną wykładziną, widnieją wizerunki zwierząt znanych z wierszy i bajek. Kojarzą się z dalekimi podróżami i odkrywaniem nieznanych lądów. W bajkowy świat wkomponowane zostały zabawki sensoryczne i panele ściennie. Pomoce dydaktyczne i edukacyjne starannie dobrane przez bibliotekarzy intensywnie wpływają na zmysły kilkulatek. Przyczyniają się do prawidłowej integracji różnych bodźców. Rozwijają sprawność poznawczą i manualną. Kształtują koncentrację i myślenie, a przede wszystkim angażują i pozwalają na długą zabawę. Słubicki Kącik Malucha to idealne miejsce dla szkrabów i ich opiekunów. Przy suficie zamontowano sznurki imitujące liany w puszczy równikowej lub dżungli, co harmonizuje z wystrojem wnętrza. Można tutaj prezentować prace plastyczne najmłodszych. W Kąciku Malucha cyklicznie realizowane są zajęcia *Przygoda z Książką*, które „umożliwiają bliższy kontakt rodziców z dzieckiem, poznanie dziecka – jego emocji, trosk, kłopotów, lęków, mocnych stron oraz sukcesów. Zajęcia są okazją do wspólnych rozmów, refleksji, otwartości, czułości i miłości” [8, s. 23].

Sulęcińska biblioteka organizuje także regularne spotkania dla uczestników Środowiskowego Domu Samopomocy. Wokół krótkich tekstów literackich toczą się rozmowy, m.in. o emocjach. W plenerze organizowane są tematyczne zabawy i zajęcia ruchowe. Na zdjęciach relacjonujących ich przebieg można zauważyć uśmiechniętych pensjonariuszy. Bibliotekarze nazywają ich przyjaciółmi biblioteki. W parku uwagę zwraca ogromna tablica z rozrysowanymi pięknymi skrzydłami i szczytnym hasłem „Kultura uskrzydła”. Każdy może sobie zrobić zdjęcie ze skrzydłami u ramion. Okazuje się, że jasne skrzydła o imponującej rozpiętości idealnie pasują wszystkim pozującym. Efekty sesji zdjęciowej pozwalają wysnuć wniosek, że kultura wszystkim dodaje skrzydeł. Na facebooku sulęcińskiej ksiąźnicy (www.facebook.com/bibliotekasoksulecin) czytamy, że każdy z nas jest inny, dzięki temu pięknie się różnimy, co czyni nas wyjątkowymi. Każdy z nas ma swoje skrzydła.

Otwarcie na nowoczesne technologie i nowe kompetencje. Kodowanie w bibliotece – to druga z wyróżnionych kategorii, do której można zaliczyć projekt o nazwie „Kodowanie w bibliotece”. W 2018 r. Fundacja Rozwoju Społeczeństwa Informacyjnego zaprosiła biblioteki publiczne do udziału w tym projekcie. Instytucje uczestniczące otrzymały atrakcyjne zestawy sprzętu: tablety, gry edukacyjne Scottie Go! oraz roboty Photon w wersji edukacyjnej wraz z akcesoriami (matą piankową i kompletem fiszek do ćwiczeń na macie). Bibliotekarze zostali przeszkoleni i, po uzyskaniu kompetencji trenerów kodowania, z entuzjazmem rozpoczęli wprowadzanie do oferty bibliotek nowatorskich działań edukacyjnych. Szybko rozszerzyli i rozwinęli działalność pokazując młodym ludziom nowe możliwości. Otwarli na nowe trendy, zaangażowani, nowocześni – zyskali kolejnych użytkowników głodnych wiedzy i wyzwań. Wśród zainteresowanych znaleźli się odbiorcy w różnym wieku: od kilkulatek do seniorów. Kodowanie w bibliotekach stało się świetną zabawą, przyjemnością, punktem wyjścia do podejmowania przeróżnych, również regionalnych zagadnień.

Mediateka Góra Mediów – agenda Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Cypriana Norwida w Zielonej Górze – regularnie organizuje warsztaty kodowania z wykorzystaniem robotów Photon dla różnych grup odbiorców. Zajęcia cieszą się ogromnym zainteresowaniem, a kolejne grupy użytkowników chętnych do uczestnictwa muszą ustawić się w kolejce. Podobne warsztaty odbywają się w Mediatece w Krośnie Odrzańskim, Bibliotece Publicznej w Świebodzinie, Miejskiej Bibliotece Publicznej w Szprotawie, Bibliotece Kultury w Iłowej, Miejskiej Bibliotece Publicznej im. Papuszy w Żaganiu, Bibliotece Publicznej Miasta i Gminy we Wschowie oraz Miejskiej Bibliotece Publicznej w Żarach.

W Bibliotece Publicznej w Świebodzinie w 2020 r. powstał Klub Kreatywności. Projekt dofinansowany został ze środków Polsko-Amerykańskiej Fundacji Wolności. Dzięki wsparciu zakupiono sprzęt, w tym m.in. roboty edukacyjne Photon, tablety, okulary VR, długopisy 3D, a także zestawy małego majsterkowicza, wkrętarki i szlifierki. Sprzęt wykorzystywany jest przy organizacji cyklicznych zajęć skierowanych głównie do najmłodszych użytkowników biblioteki [7].

Miejska Biblioteka Publiczna w Szprotawie zajęciami z kodowania obejmuje miasto i gminę, realizując warsztaty w siedzibie głównej, czterech filiach wiejskich, w szkołach i przedszkolach. W październiku 2018 r. szprotawscy bibliotekarze zorganizowali Regionalny Festiwal Kodowania, w ramach którego odbyły się pokazy i warsztaty związane z programowaniem, w tym prezentacja możliwości drukarki 3D, zajęcia kodowania robotów Lego Minstorms i robotów Photon, pokazy działania i elementów nowoczesnej drukarni oraz gier konsolowych X-Box.

W filii bibliotecznej w Lesznie Górnym w trakcie warsztatów z kodowania uczniowie i nauczyciele zamieniają się rolami. Dzieci uczą dorosłych. Na zakończenie młodzi programiści (i chętni pedagodzy) mogą wziąć udział w wyścigach. Każdy zawodnik otrzymuje tablet i Photona, który musi pokonać wyznaczoną trasę z przeszkodami. Zwycięża właściciel robota, który najszybciej dotrze do mety.

Nietypowe zastosowanie Photona zaproponowała bibliotekarka z filii w Długiem. Opracowując zajęcia językowe, łączyła różne ich elementy oraz wykorzystywane narzędzia. Zajęcia edukacyjno-literackie z okazji Dnia Języka Ojczystego wzbogacone zostały o kodowanie. Uczestnicy rozwiązywali zagadki ortograficzne sterując robotem. Losowali kupony, w których ukryty był wyraz z gramatyczną zagwozdką. Los, bez otwierania, przekazywali polonistce zaproszonej do wspólnej zabawy. Nauczycielka głośno odczytywała zapisane słowo, a zadanie koderów polegało na takim sterowaniu robotem, aby najeżdżając na litery, wskazać właściwą pisownię. Dla młodzieży była to świetna rozrywka! Zadania nie należały do najłatwiejszych, ale nauka przez zabawę zdaje egzamin w każdej sytuacji. Pisownia wyrazów poznanych w towarzystwie multimedialnego przewodnika, na pewno szybciej i na dłużej utrwali się w pamięci niż słownikowe definicje.

W Miejskiej Bibliotece Publicznej w Witnicy Photon stał się głównym bohaterem zajęć z edukacji regionalnej. Hasło „Robot Photon zwiedza Witnicę” brzmi nieco tajemniczo i intryguje. Tajemniczy mieszkaniec biblioteki, być może przybysz z innej planety, przyczynił się do szerokiego odzewu wśród potencjalnych odbiorców bibliotecznej oferty. Przez cały rok Photon wspólnie z młodymi mieszkańcami poznaje najciekawsze zakątki miasta i okolic. Wycieczka okazuje się inna niż wszystkie! Jest atrakcyjna, a nawet wymagająca. Multimedialny przyjaciel potrzebuje bowiem pomocy, aby dotrzeć do określonych miejsc na macie. Pierwsze programowanie robota jest nie lada wyzwaniem! Na szczęście pokolenie Z, biele poruszające się w świecie smartfonów i nowych technologii, nie potrzebuje dużo czasu na przyswojenie nowych umiejętności. Ostatecznie Photon, wydając z siebie zabawne dźwięki, zawsze dociera do Żółtego Pałacyku i Regionalnego Centrum Ratownictwa w Witnicy. Odwiedza Park Dinosaurów w Nowinach Wielkich, trafia też na świerkociński most na Warcie. Topograficzną wiedzę utrwala rozsypanka sylabowa, z której należy ułożyć pełną nazwę wylosowanych obiektów. W ostatniej części zajęć (jeśli czas na to pozwala) grupa podzielona na zespoły buduje z klocków, z papieru i surowców wtórnych wiodące obiekty, zaznaczone na mapie regionu.

Formę cykliczną mają również zajęcia „KreaTYwnie z Photonem”, realizowane w Bibliotece Publicznej Miasta i Gminy we Wschowie. Stałym elementem są ćwiczenia z kodowania. Poza tym każde spotkanie rozbudowywane jest o dodatkowe

elementy. Na jednym z warsztatów gościły na przykład dinozaury. Dzieci musiały pokolorować rysunek przedstawiający prehistorycznego gada, dobierając kolory zgodnie z oznaczonymi symbolami. Następnie każdy uczestnik wyciął i złożył swojego tyranozaura, by finalnie wykorzystać go do zabawy z interaktywnymi zabawkami. Nowoczesne Photony zyskały prehistorycznych przyjaciół i rozpoczęły wspólną wędrówkę. Zadaniem młodych koderów było między innymi omijanie dinozaurów ustawionych na matach.

Sympatyczne roboty z czułkami budzą sympatię odbiorców w każdym wieku. Młodzi chłoną wiedzę, by programowanie nie miało przed nimi tajemnic. Starsi oswajają się z multimedialnymi wyzwaniami. Zajęcia dostosowane do potrzeb i możliwości uczestników rozwijają indywidualne zainteresowania, pobudzają do działania, bez względu na różnice wiekowe, rozwijają kompetencje i kreatywne myślenie, zachęcają też do eksperymentowania. Uczą samodzielności i dodają pewności siebie. Wspierają również pracę z użytkownikami o specjalnych potrzebach edukacyjnych.

Innowacyjne działania oparte o metodę projektu sprawdzają się w wielu obszarach. Nie inaczej dzieje się w bibliotekach. Do prowadzenia zajęć z programowania nie jest niezbędny sprzęt komputerowy. Zagadnienia programistyczne można wdrażać podczas zabaw bez użycia tabletów, smartfonów czy robotów. Wzbogacenie spotkań o nowe technologie, w tym wykorzystanie aplikacji tabletowych, wychodzi jednak naprzeciw potrzebom i możliwościom rozwojowym współczesnych użytkowników. Warto podkreślić, że bibliotekarze są także ekspertami w zakresie eksplorowania rzeczywistości rozszerzonej przy wykorzystaniu bibliotecznych tabletów oraz najlepszymi przewodnikami po podwodnych przestworzach w goglach VR, o czym pisali już m.in. Magdalena Paul [11, s. 26–40] oraz Grzegorz Gmiterek [6, s. 41–66].

Równie ważne, jak dwie pierwsze z wymienionych kategorii, jest otwarcie się na pracę z użytkownikiem w przestrzeni rzeczywistej i wirtualnej. Warto wskazać na kilka projektów wpisujących się w ten zakres. W Miejskiej Bibliotece Publicznej im. Papuśszy w Żaganiu powstał Klub Młodego Twórcy. Zajęcia plastyczne, realizowane w formie praktycznych warsztatów doskonalących umiejętności manualne, realizowane były w książnicy od dawna. W celach rzeczniczych postanowiono je sformalizować. W 2019 r. zainaugurowano regularne warsztaty pod szyldem Klubu Młodego Twórcy. Bibliotekarze zauważyli, że taka forma przynależności pozwala dzieciom i młodzieży utożsamiać się i zidentyfikować z inicjatywą, sprzyja też integracji rówieśniczej i środowiskowej, a w efekcie cieszy się większym zainteresowaniem małych uczestników i ich rodziców.

Kreatywne spotkania w żagańskiej bibliotece odbywają się raz w tygodniu. Pomysły na zajęcia bibliotekarze czerpią z książek i czasopism. Dzieci uwielbiają malować pejzaże, martwą naturę i postaci z bajek. Tworzą witraże z bibuły i łapacze snów z pa-

pierowych piórek. Przy okazji świąt bożonarodzeniowych powstają okolicznościowe kartki, bombki ozdobiane cekinami, przestrzenne gwiazdki i inne choinkowe ornamenty. Równie gorliwie uczestnicy zajęć przygotowują się do świąt wielkanocnych. Jajka dekorowane są pisakami, kolorowymi motywami pozyskanymi z ozdobnych dziurkaczy do wycinania, ale też bardzo trudną metodą batikową. Wiele prac wykonywanych jest z wykorzystaniem akwareli, suchych kredek pastelowych, krepiny, plasteliny, niektóre także z liści, kamieni, kory i piasku. Każda praca jest małym arcydziełem i zostaje wystawiona w Galerii Młodego Twórcy (o ile wcześniej nie zostanie zabrana do domu, by zachwycać rodziców). Galerię tworzy siatka dekoracyjna zawieszona na ścianie oddziału dla dzieci. Prace są mocowane przy użyciu drewnianych klamerek. Zwracają uwagę. W 2019 r. zrealizowanych zostało 35 spotkań, w których uczestniczyło 189 osób.

Wiosną 2020 r. pandemia przerwała działania Klubu Młodego Twórcy. Aktywność warsztatowa, w odpowiedzi na oczekiwania społeczne, przeniosła się do sieci. W krótkim filmiku online bibliotekarze pokazują dzieciom, jak przygotować na przykład laurkę dla mamy. W części pierwszej prezentowane są niezbędne materiały, w części drugiej – krok po kroku – osoba prowadząca tworzy zaplanowaną pracę plastyczną. Bibliotekarka zachęca dzieci do wspólnej zabawy. Mali artyści mogą tworzyć w rzeczywistym czasie emisji bądź odtwarzając nagrany film.

Kreatywne zajęcia online są nowym doświadczeniem dla bibliotekarzy i użytkowników. W Żaganiu, realizowane fachowo i z zaangażowaniem, przyniosły medialny sukces. Okazały się też doskonałym zabiegiem rzeczniczym, promując Klub Młodego Twórcy, żagańską bibliotekę i samych bibliotekarzy. Pochwały zapisane w komentarzach na Facebooku MBP, lajki i serduszka świadczą, że pomysł się przyjął wśród potencjalnych i rzeczywistych adresatów. Kreatywne zajęcia oprócz doskonalenia zdolności manualnych, prezentacji nowych technik, narzędzi i materiałów plastycznych, przynoszą po prostu radość. Są przyczynkiem do nawiązania nowych znajomości, a przede wszystkim wiążą mentalnie i emocjonalnie z biblioteką. Efekty motywują uczestników do kontynuowania współpracy, niezaangażowanych zachęcają do zainteresowania się biblioteczną ofertą i udziału w warsztatach.

Gminna Biblioteka Publiczna w Brzeźnicy może się poszczycić przedsięwzięciem, w którego realizację udało się zaangażować wielu młodych ludzi. Projekt „Biblioteka Skarbnicą Piśmiennictwa – Kuźnią Młodych Talentów Dziennikarskich” odbił się szerokim echem w gminie i województwie. Doceniono jego rangę w obszarze kulturalnym, edukacyjnym i społecznym. Pomysłodawczynią i koordynatorką inicjatywy była bibliotekarka z filii bibliotecznej w Chotkowie. Dobrym duchem przedsięwzięcia i jedną z opiekunek – dyrektorka Gminnej Biblioteki Publicznej w Brzeźnicy.

Celem projektu było przeprowadzenie zajęć teoretycznych i warsztatów prasoznawczych przygotowujących młodych ludzi do wydania regionalnego biuletynu. Oprócz kształtowania umiejętności dziennikarskich, w tym gromadzenia i redagowania informacji oraz współpracy z osobami i instytucjami działającymi w gminie, organizatorom zależało na wzmocnieniu aspiracji twórczych wśród młodzieży. Aktywizując różne grupy wiekowe do udziału w życiu gminy, dążyli jednocześnie do wskazania alternatywnego sposobu spędzania wolnego czasu.

Zajęcia warsztatowe prowadziła uznana lubuska dziennikarka. W ramach zadania zrealizowano 6 spotkań obejmujących łącznie 15 godzin. Dwudziestu uczestników i kilku wolontariuszy stworzyło redakcję, która została podzielona na działy: informacyjny, kulturalny, różności i sportowy. Wszyscy poznali „dziennikarskie ABC”. Po ukończeniu kursu teoretycznego, rozpoczęli pracę nad artykułami do pierwszego wydania gazety. Każdy musiał zaproponować ciekawe tematy oraz wyszukać wydarzenia, które mogłyby zainteresować czytelników lokalnego pisma. Wszystkie przygotowane teksty były omawiane i zapisywane w pamięci komputera. Młodzi dziennikarze poddawali także samodzielnej obróbce wykonywane przez siebie zdjęcia. Instruowani, starali się zamieścić je prawidłowo w odpowiednich kolumnach artykułu. Kolejne strony gazety powstawały przez trzy tygodnie. Opublikowane zostały relacje z imprez gminnych i wyjazdów, fotoreportaże. Na łamach każdego numeru znalazły się wywiady, a wśród rozmówców – najbardziej rozpoznawalne osoby w gminie: sołtysi, wójt, dyrekcja biblioteki, członkowie Rady Sołectkiej, przedsiębiorcy, lokalni artyści. Uczestnicy warsztatów opracowali także stopkę redakcyjną i okładkę nowego tytułu prasowego. Współpracowali przy korekcie, adiustacji, składzie i wydruku. Nakład pierwszego numeru liczył 130 egzemplarzy. „Głos Chotkowa” wydano w wersji papierowej i elektronicznej. Zapis cyfrowy zamieszczony został na stronie Urzędu Gminy.

„Głos Chotkowa” zrodził się z pasji młodych ludzi i uważności bibliotekarzy, którzy współpracując z lokalnym środowiskiem, dostrzegają potrzeby różnych grup wiekowych. Znają też potencjał środowiska oraz możliwości i zainteresowania użytkowników biblioteki. Do projektu zostali zaproszeni uczniowie starszych klas szkoły podstawowej oraz szkół średnich. Lokalna gazeta była efektem wspólnych działań. W ramach zadania wydane zostały cztery numery.

Projekt „Biblioteka Skarbnicą Piśmiennictwa – Kuźnią Młodych Talentów Dziennikarskich” został pozytywnie odebrany przez mieszkańców. Zespół redakcyjny zawsze mógł liczyć na życzliwość i wsparcie. Uczestnicy zamykali ostatni – czwarty numer – z zadowoleniem, ale też z nieskrywanym żalem. Wydawanie gazety będącej reminiscencją codziennego życia gminy okazało się poważnym wyzwaniem. Jednak dzięki odpowiedzialnej pracy i poważnemu podejściu inicjatorów projektu, warsztaty dużo

dały wszystkim uczestnikom. Nastoletni adepci dziennikarstwa opuszczali redakcję ze świadomością, że nabyli nową wiedzę i umiejętności, które być może przydadzą im się w przyszłości. Podkreślali, że są to umiejętności, których nie można nabyć w szkole.

Biblioteka w Brzeźnicy oraz filia w Chotkowie zdecydowanie zyskały w oczach mieszkańców, zapisały się pozytywnie w świadomości młodzieży, wzmocniły swój wizerunek w powiecie i regionie. Bibliotekarze dali impuls do stworzenia artykułów prasowych, które pozostaną w lokalnych zasobach piśmienniczych i pamięci pokoleń. Cztery numery pisma na pewno znajdują się w niejednej domowej biblioteczce. Obecnie młodzi dziennikarze piszą na stronie internetowej gminy (www.brzeznicza.com.pl), co można uznać za długofalowy efekt bibliotecznego projektu.

Atrakcyjną formą aktywizacji użytkowników biblioteki okazują się kości Story Cubes. Zdjęcia rozrzuconych akrylowych kości pojawiły się na profilu społecznościowym Centrum Kultury i Biblioteki w Szczañcu (www.facebook.com/centrumkulturyibiblioteki). W opisie bibliotekarze wyjaśnili, że czekają na historie ułożone przez użytkowników w oparciu o widoczne grafiki. Seria Story Cubes zdobyła prestiżowy tytuł Zabawki Roku 2017 przyznawany przez portal Zabawkowicz.pl dla najbardziej wartościowych, mądrych i bezpiecznych zabawek oraz gier. Seria otrzymała również główną nagrodę w prestiżowym konkursie „Świat przyjazny dziecku” organizowanym przez Komitet Ochrony Praw Dziecka w 2017 r. [15]. Kadra szczanieckiej księżnicy zaprosiła do zabawy wszystkich zainteresowanych, bez ograniczeń wiekowych.

Zestaw Story Cubes daje nieograniczone możliwości. Można puścić wodze fantazji, a im bardziej zaskakujące teksty będą powstawały, tym większą swobodę pozostawią kolejnym twórcom. W tym przypadku nie ma złych odpowiedzi. Wymiana opowieści w komentarzach może się okazać niezwykle inspirująca, a poza tym umożliwia zapisanie wszystkich historii, co z kolei może stać się przyczynkiem do kontynuowania zabawy w innej formie, być może utrwalenia, a nawet publikacji niesamowitych opowieści. Różne wersje wykorzystania obrazów układających się w zdania i akapity pozostają w rękach i wyobraźni inicjatorów zabawy. Kostki można uporządkować w ustalonej kolejności narzucając potencjalnemu autorowi następstwo zdarzeń lub swobodnie rozsypać i tym samym umożliwić pełną dowolność narracji. Rozgrywki mogą toczyć się indywidualnie lub drużynowo, w określonych przedziałach wiekowych bądź międzypokoleniowo. Zdjęcia kości można także zamieścić na stronie internetowej instytucji, z odesłaniem do komunikacji mailowej i ujęciem projektu w ramy konkursu na najciekawsze opowiadanie na zaproponowany temat. Bibliotekarze CKiB w Szczañcu pokazali, że ta kreatywna rozrywka sprawdza się nie tylko w przyjaznych wnętrzach biblioteki, ale także w wersji online, na portalu umożliwiający interakcję z odbiorcą.

W ogólnopolską akcję #zostanwdomu wpisała się inicjatywa Miejskiej Biblioteki Publicznej w Witnicy, która w marcu 2020 r. zaprosiła miłośników czytania do zamieszczania swoich portretów z ulubioną lekturą na profilu grupy „Czytamy! – kwarantanna z książką”. Oferta, ciesząca się dużym zainteresowaniem, została wzbogacona o wideocząty z pisarzami opatrzone wspólnym hasłem „Kwarantanna z pisarzem”. Z czytelnikami spotkali się online pisarze i dziennikarze: Manuła Kalicka, Agnieszka Olszanowska, Kasia Bulicz-Kasprzak, Elżbieta Jodko-Kula, Justyna Suchecka, Szymon Jadczyk. Formuła oparta została na dialogu, gdzie pisarz, widoczny dla wszystkich użytkowników, śledzi komentarze i na bieżąco udziela odpowiedzi na pytania uczestników, ustosunkowuje się do ich spostrzeżeń i przemyśleń. Na bazie komentarzy i odpowiedzi realizowane były ciekawe spotkania angażujące obie strony i sprawiające wrażenie intensywnej rozmowy nakierowanej przede wszystkim na zaspokojenie ciekawości czytelników. Grupa utworzona przez witnicką księżnicę, zyskała szerokie grono zwolenników nie tylko w regionie. Do współpracy włączyły się biblioteki ze Słubic, Deszczna, Bogdańca, Zwierzynia, Zielonej Góry i Konina. Na początku kwietnia grupa uczestników (dzieci i dorosłych) liczyła 336 osób, 19 maja – było ich już 560. Dla najmłodszych przygotowano konkurs plastyczny online pt. „Moja kwarantanna z książką”. Na facebookowym profilu opublikowano niemal 70 prac ilustrujących ulubione opowieści.

Grupa „Czytamy! – kwarantanna z książką” jest jedną z najciekawszych inicjatyw w województwie lubuskim, która zrodziła się w okresie ograniczenia działalności bibliotek z powodu pandemii koronawirusa. MBP w Witnicy jako pierwsza w regionie rozpoczęła spotkania online umożliwiające interakcję czytelników z autorem. Swoim działaniem zainspirowała inne placówki. Grupa kontynuuje swoją działalność. Warto podkreślić, że spotkania, dzięki uprzejmości autorów i zabiegom dyrektora biblioteki, realizowane są nieodpłatnie. Zyskują także drugie życie. Pieczętowanie spisane przez bibliotekarzy, poddawane są korekcie i po autoryzacji trafiają do redakcji ogólnopolskich czasopism. Dzięki temu mają szansę dotrzeć do jeszcze szerszego grona odbiorców, promując przy tym witnicką księżnicę.

Ostatnią z wyróżnionych kategorii „otwartości” bibliotek jest kategoria „Tu pracuję. Tu zmieniam. Otwarcie na otoczenie”, w ramach której można wskazać również ciekawe projekty. Z inicjatywy Biblioteki Publicznej Miasta i Gminy w Lubniewicach zrewitalizowano park miejski. Projekt euroregionalny pt. „Międzynarodowy Plener Inicjatyw Twórczych. Tworzymy Park Miłości im. dr Michaliny Wisłockiej” umożliwił wykreowanie interesującego punktu na turystycznej mapie regionu.

W ramach przekształcenia i nadania nowych funkcji miejskiej przestrzeni, przewidziano warsztaty rzeźbiarskie (podczas których powstały rzeźby plenerowe o cha-

rakterze miłosnym) oraz warsztaty florystyczne (uwzględniające między innymi posprzątanie terenu oraz ukształtowanie zieleni w Parku Miłości). Zapobiegliwość autorów przedsięwzięcia pozwoliła na uzyskanie zadowalającego efektu. Dzięki bibliotece zaniedbana część przestrzeni miejskiej nabrała nowego charakteru i stała się prawdziwą perełką turystyczną, miejscem odwiedzanym przez setki gości. Jak napisali organizatorzy – „Tworząc Park Miłości, chcieliśmy złożyć hołd znanej polskiej lekarce, która swego czasu przeżyła w Lubniewicach swoją wielką miłość...” [16, s. 49].

W zielonym zaułku postawiono Ławeczkę Miłości dedykowaną dr Michalinie Wisłockiej. Odremontowano Mostek Miłości, na którym można umieszczać pamiątkowe kłódki. W kilku miejscach ustawiono okazałych rozmiarów rzeźby par stojących w miłosnych uściskach lub symbolizujących gesty miłości. Wyodrębniono też specjalne miejsce na imienne tabliczki Przyjaciół Parku Miłości. W tym kręgu znalazły się osoby znane ze świata nauki i kultury: Maria Sadowska, Magdalena Boczarska, Stefan Habura, Małgorzata Kownacka, prof. Zbigniew Izdebski, prof. Andrzej Jaczewski. W ramach projektu zakupiono kubki promocyjne z logo parku. Wydano ulotki w języku polskim i niemieckim. Zamówiono również mosiężną tablicę pamiątkową zawieszoną przy wejściu. Oprócz nazwy obiektu, przygotowano notkę na temat patronki: „Michalina Wisłocka (1921–2005) polska lekarka, ginekolog, cytolog, seksuolog. Autorka m.in. książki pt. *Sztuka kochania*. Uczyła ludzi szczęśliwej miłości”.

Lubniewice to jedno z piękniejszych miejsc w Lubuskiem. Położone wśród lasów i jezior, z bogatą legendą wokół dokonań Michaliny Wisłockiej i prężnie działającą biblioteką publiczną, gwarantuje dobrze spędzony czas. Władze samorządowe i mieszkańcy zapraszają nie tylko zakochanych, chociaż każdy, kto tutaj dotrze, na pewno wyjedzie z miłością w sercu, a przy sprzyjającej okazji, wróci z przyjemnością. Jak piszą: „Park jest teraz wspinałym miejscem wypoczynku zarówno dla mieszkańców, jak i dla turystów odwiedzających nasze miasteczko” [16, s. 49].

W logotypie Parku Miłości, który ma kształt serca, znalazły się najważniejsze atrybuty nowo zagospodarowanego obszaru i najbliższych okolic: lekko falujące wody jezior, drzewo i pagórki symbolizujące leśne połączenie oraz muszla w aurze słonecznych promieni. Warto wyruszyć na spacer szlakiem Michaliny Wisłockiej i docenić biblioteczną inicjatywę.

Działalność wielu bibliotek przypomina efekt kuli śnieżnej [5]. Z pozornie typowych, drobnych inicjatyw, tworzy się masyw, który obejmuje coraz więcej nowych pomysłów, kolejnych osób i instytucji zainteresowanych współpracą. To z kolei przekłada się na wymierne rezultaty. Działania, które integrują i inspirują lokalną społeczność, tworzą też grupę lojalnych i wartościowych odbiorców, o jakich marzy każda instytucja kultury.

Lockdown i ograniczenie działalności bibliotek pokazały, jak potrzebny i ważny dla obywateli jest dostęp do szeroko rozumianej kultury, a tym samym, jak istotne są narzędzia umożliwiające stały kontakt z najbliższą biblioteką i jej zasobami. Bibliotekarze, mimo zamkniętych drzwi do budynków, nie zostawili czytelników, wręcz przeciwnie – niecodzienna sytuacja wyzwoliła kreatywność i wzmocniła wolę działania. Interakcje przybrały na sile. Bibliotekarze podnieśli swoje kompetencje w zakresie obsługi narzędzi i aplikacji internetowych aktywizujących użytkowników. Wykorzystywali nabyte umiejętności, by rozwinąć działania w przestrzeni wirtualnej. Wybrane przedsięwzięcia szybko i sprawnie przeniosły się do sieci. Pojawiła się oferta dostępu do zasobów cyfrowych, spotkań i warsztatów online. Narodziło się wiele nowych inicjatyw. Dzieci, młodzież i dorośli zostali zaproszeni do współtworzenia kultury w przestrzeni wirtualnej. „Dla bibliotek to nowy ważny priorytet. Jako miejsca edukacji cyfrowej muszą, by sprostać oczekiwaniom mieszkańców, poszerzyć swoją ofertę” [9, s. 5].

Potencjał instytucjonalny jest ogromny. Pomysłów, chęci i projektów nie brakuje, zwłaszcza kiedy łączy się doświadczenie dorosłych i entuzjazm młodych. Biblioteki w swojej szeroko zakrojonej działalności edukacyjno-kulturalnej to przede wszystkim ludzie: pomysłodawcy, twórcy, kreatorzy i odbiorcy. Bibliotekarze pytają, obserwują i razem z użytkownikami szukają obszarów, w których ta czy inna osoba się odnajdzie. Znamienne pozostają słowa Elżbiety Barbary Zybert: „Cechą charakterystyczną współczesnych bibliotek, idących z duchem czasu są ich zdolności adaptacyjne do dokonujących się różnorodnych przeobrażeń zewnętrznych, skutkujące zmianami w funkcjonowaniu i prowadzonej działalności, których celem jest zwiększenie efektywności i jakości w obsłudze użytkowników” [19, s. 21].

Bibliografia

1. Antczak Mariola, Czapnik Grzegorz, Gruszka Zbigniew: *Łódzkie biblioteki publiczne. Czas zmian, czas wyzwań*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2020. ISBN 978-83-8142-668-8.
2. *Biblioteki publiczne w 2019 roku* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/kultura/biblioteki-publiczne-w-2019-roku,14,4.html>. Stan z dnia 12.09.2020.
3. Borowska Małgorzata, Branka Maja, Weisło Joanna: *Docenić bibliotekę. Jak skutecznie prowadzić rzecznictwo*. Warszawa: Fundacja Rozwoju Społeczeństwa Informacyjnego, 2012. ISBN 978-83-939793-1-6.

4. Buck Andrzej, Simonjetz Monika, Kotlarek Dawid: *Nowe przestrzenie i nowe technologie. Dlaczego warto modernizować biblioteki?*. Warszawa: Wydawnictwo SBP, 2018. ISBN 978-83-6574-19-6.
5. *Efekt kuli śnieżnej w marketingu internetowym* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <https://performancepartners.pl/efekt-kuli-snieznej-w-marketingu-internetowym/>. Stan z dnia 12.09.2020.
6. Gmiterek Grzegorz: *Rzeczywistość rozszerzona a książka i prasa*. W: Gmiterek Grzegorz, Ochmański Mikołaj, Roszkowski Marcin. (red.): *LaTel: z badań nad wykorzystaniem technologii informacyjnych w bibliologii i informatologii*. Warszawa: Wydawnictwo SBP, 2015, s. 41–66. ISBN 978-83-64203-63-3.
7. Gordzelewska Luiza: *KreaTywni w bibliotece* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <https://bp.swiebodzin.pl/pl/projekty/klub-kreatywnosci/541-kreatywni-w-bibliotece-szczegoly-projektu-2>. Stan z dnia 14.09.2020.
8. Januskiewicz Natalia: *Sulęciński Ośrodek Kultury oraz Biblioteka Publiczna w Sulęcinie*. „Bibliotekarz Lubuski”. 2018, nr 1, s. 22–23. ISSN 1426-4005.
9. Królikowski Jacek: *Biblioteki w czasach kryzysu. Działania planowane przez FRSI w latach 2021–2022*. „Bibliotekarz”. 2020, nr 9, s. 4–7. ISSN 0208-4333.
10. Miśkiewicz Elżbieta, Litorowicz Dominika: *Nowoczesna biblioteka to instytucja przyjazna i dostępna dla niepełnosprawnych*. „Bibliotekarz Lubuski”. 2016, nr 1–2, s. 60–61. ISSN 1426-4005.
11. *Ocalić od zapomnienia – kultura w czasach zarazy* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <https://www.gbp.zwierzyn.pl/ocalic-od-zapomnienia.html>. Stan z dnia 20.09.2020.
12. Paul Magdalena: *Formy oraz efekty wykorzystania tabletów w bibliotekach publicznych*. W: Gmiterek Grzegorz, Ochmański Mikołaj, Roszkowski Marcin. (red.): *LaTel: z badań nad wykorzystaniem technologii informacyjnych w bibliologii i informatologii*. Warszawa: Wydawnictwo SBP, 2015, s. 26–40. ISBN 978-83-64203-63-3.
13. Płuciniczak Beata: *Biblioteka jako miejsce spotkania z „Innym”*. W: Jasiewicz Justyna, Zybert Elżbieta Barbara (red.): *Czas przemian – czas wyzwań. Rola bibliotek i ośrodków informacji w procesie kształtowania kompetencji współczesnego człowieka*. Warszawa: Wydawnictwo SBP, 2014, s. 177–184. ISBN 978-83-64203-22-0.
14. *Po co Polakom biblioteki?* [Dokument elektroniczny]. 2012. Tryb dostępu: http://www.biblioteki.org/artykuly/Po_co_Polakom_biblioteki_Przeczytaj_raport_zobacz_mashup.html. Stan z dnia 12.09.2020.
15. *Rebel, gra towarzyska Story Cubes (kości opowieści)* [Dokument elektroniczny]. Tryb dostępu: <https://www.empik.com/story-cubes-opowieści-gra-rebel,p1051217382,zabawki-p>. Stan z dnia 15.09.2020.

16. Rusakiewicz Marta: *Projekt euroregionalny pt. „Międzynarodowy Plener Inicjatyw Twórczych. Tworzymy Park Miłości in. dr Michaliny Wisłockiej”*. „Bibliotekarz Lubuski”. 2014, nr 1, s. 48–49. ISSN 1426-4005.
17. Wojciechowska Maja: *Kształtowanie kapitału społecznego – ujęcie z perspektywy bibliotekoznawczej*. Warszawa: Difin, 2019. ISBN 978-83-8085-844-2.
18. Wróblewski Władysław: *Akademia Bajki Polskiej*. „Bibliotekarz Lubuski”. 2014, nr 1, s. 38–40. ISSN 1426-4005.
19. Zybert Elżbieta Barbara: *Biblioteki we współczesnych społeczeństwach krajów rozwiniętych*. W: Sadowska Jadwiga (red.): *Przyszłość bibliotek w Polsce. Materiały z ogólnopolskiej konferencji. Warszawa, 12–13.10.2007 r.* Warszawa: Wydawnictwo SBP, 2008, s. 20–35. ISBN 978-83-89316-91-2.